

The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας

Claude Rivals, Βασίλης Σ. Α. Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/grsr.468](https://doi.org/10.12681/grsr.468)

Copyright © 1979, Claude Rivals, Βασίλης Σ. Α. Παπαϊωάννου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Rivals, C., & Παπαϊωάννου Β. Σ. Α. (1979). Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας. *The Greek Review of Social Research*, 36, 440-447. <https://doi.org/10.12681/grsr.468>

κοινωνία καί τεχνολογία

*Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός
τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα
έθνο-κοινωνιολογικής έρευνας*

ΤΟΥ
Claude Rivals

*Δρος Κοινωνιολόγου - Έθνολόγου
Ίνστιτούτου Κοινωνικών Έπιστημών
Πανεπιστήμιο Toulouse Le Mirail*

Μετάφραση: Βασ. Σ. Α. Παπαϊωάννου

Τό κείμενο του άρθρου που άκολουθεί άποτελεί άπόσπασμα από την έθνο-κοινωνιολογική έργασία (που εκδόθηκε και σε βιβλίο) του Claude Rivals, με τίτλο: *Ό άνεμόμυλος και ό μυλωνάς στην παραδοσιακή γαλλική κοινωνία*.

Ό C. Rivals είναι έπιμελητής στό Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Toulouse Le Mirail, ύπεύθυνος του μαθήματος της έθνολογίας. Έπειδή ό τίτλος της έργασίας του είναι πιθανά νά προκαλέσει παρεξηγήσεις, είναι άπαραίτητο νά διευκρινίσουμε ότι ό C. Rivals δέν είναι ένας νοσταλγικός λαογράφος που προσπαθεί νά μελοποιήσει τόν παλιό καλό καιρό.

Στά πλαίσια του πανεπιστημιακού προγράμματος, ό συγγραφέας καθιέρωσε την έρευνητική πορεία του πάνω στην ευρωπαϊκή έθνολογία, και ειδικότερα στην έρευνα μιάς συγκεκριμένης σχέσης που θά τόν οδηγήσει στη μελέτη της κοινωνικής συμβολικότητας. Ή ειδική αυτή σχέση είναι ή περίπτωση της πολιτιστικής τεχνολογίας. Μέ άλλα λόγια, όπως τό λέει και ό τίτλος του άρθρου, ή σχέση κοινωνίας και τεχνολογίας θά μελετηθεί στη μορφή ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής που είναι ό μύλος, ό άνεμόμυλος.

Όπως θά φανεί και στό κείμενο, ό μύλος δέν είναι κάτι ούδέτερο ούτε άπλως ρομαντικό. Ή κυριαρχία του άποτελέσει ουσιαστική συμβολή στόν προσδιορισμό τών σχέσεων του φεουδαλισμού μέ την τεχνολογία και φυσικά στόν προσδιορισμό τών ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων. Τόν άνεμόμυλο, κάποιος τόν χειρίζεται και τόν διαχειρίζεται, θά πει ό έρευνητής σε κάποια στιγμή.

Τό κείμενο που άκολουθεί διασκευάστηκε ειδικά γιά άρθρο και άφορά τά συμπεράσματα στά όποια κατέληξε ό συγγραφέας σ' αυτή τή φάση της έργασίας του.

Όπως σε κάθε κοινωνική έρευνα, έτσι και έδώ τά συμπεράσματα είναι ταυτόχρονα και έρωτηματικά, έρωτήσεις στις όποιες δέν δόθηκε άπάντηση, καινούργιες άπορίες.

Θά μπορούσε κανείς, στην προσπάθειά του νά ένωματώσει τό έργο του Rivals, νά τό κατατάξει στη συνέχεια τών έργασιών της γαλλικής έθνολογικής σχολής, μέ σύνθημα τις «τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις». Θά είχαμε τότε ν' αναφέρουμε πολλά όνόματα: τών δασκάλων Haudricourt, Leroi-Gourhan, Parain, και τών μαθητών Cresswell, Ravis-Giordani, Parain, Jest, Brunhes-Delaunay...

Τά συμπεράσματα της έργασίας του συγγραφέα που έργάζεται κοντά στόν καθηγητή Ledrut, διευθυντή του Ίνστιτούτου, θά ήταν πιό εύκολο νά αξιολογηθούν άν είχαμε μιά γενική άποψη του συνολικού έργου.

Ή χρονική διάρκεια της έρευνας ήταν μεγάλη, και ό Rivals μελέτησε έξονυχιστικά τις τεχνολογικές σχέσεις του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Γιά νά πετύχει την έπισήμανση ορισμένων περιπτώσεων που ξεφεύγουν από τις καθαρά φεουδαρχικές δομές—και έδώ είναι ή ουσιαστική συμβολή της έρευνητικής έργασίας του συγγραφέα—, ό Rivals ανακοινώνει τή μεθοδολογική έκλογή του που είναι ή έθνο-κοινωνιολογική άνάλυση.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο, έπιβεβαιώνεται άλλη μιά φορά ή άπαραίτητη λεπτομερειακή περιγραφή του Corpus—που έδώ άποτελείται από όλες τις ύπάρχουσες μονάδες μύλων στό γαλλικό χώρο. Ή έπιμονή στην περιγραφή τεχνικών λεπτομερειών δέν είναι άχρηστη, γιατί, όπως είπαμε, ό μυλωνάς χειρίζεται και διαχειρίζεται, έχει σχέσεις μέ κοινό, μέ πελάτες, προχωρεί σε άνταλλαγές, έμπορεύεται...

Όλόκληρο τό δεύτερο μέρος άφιερώνεται στη διαπίστωση μορφολογικών και λειτουργικών διαφορών κατά γεωγραφική περιφέρεια, σε συνδυασμό μέ μιά τεχνολογική, αρχιτεκτονική άνάλυση μαζί μέ τή γραφική και φωτογραφική εικόνα. Ή κατάληξη είναι παρουσίαση σειράς προτάσεων γιά κοινωνιολογική άνάλυση της άγροτικής κοινωνίας. Όρολογικές διευκρινίσεις (άγροτική, χωριάτικη, τεχνολογική, παραδοσιακή, άρχαϊκή κοινωνία) που δείχνουν την προτίμηση του συγγραφέα στόν όρο «παραδοσιακή κοινωνία» και που συνεπάγονται θεωρητικές τοποθετήσεις, ολοκληρώνουν τό έργο του Rivals, κι έτσι καταλήγει στό συμπεράσματα-έρωτηματικά τών παρακάτω γραμμών.

Ή προσπάθεια γιά την άνάλυση της κοινωνικής και αρχιτεκτονικής συμβολικότητας θά περάσει μέσα από τή σχέση της

ἀρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, της κουλτούρας και της τεχνολογίας που σημαίνει ότι κάθε στοιχείο της καθημερινής ζωής πρέπει να μελετηθεί. Τό αντίκειμενο της μελέτης είναι, λοιπόν, η παραγωγική δύναμη κάτω από τό πρίσμα μιάς συγκεκριμένης μορφής οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών. Ήφευρηση, τελειοποίηση, διάδοση είναι τά στάδια πού εξετάζονται. Κοινός παρονομαστής: η συμπεριφορά τού άτομου, που στό πρόσωπο τού μιλώντα συνδέεται σκέψη και πράξη, άρα, άρνηση τού κατακεραματισμού τής εργασίας σέ πνευματική ή χειρωνακτική εργασία.

Ή έρευνα θά περάσει άναγκαστικά άπό μιά άνασκόπηση τού όρου «παραδοσιακή κοινωνία», όπως έρμηνεύτηκε άπό τίς διάφορες κοινωνιολογικές σχολές. Ή προσπάθεια νά μίν όδηγηθεί ή έρευνα σ' ένα μιλχανιστικό πλαίσιο, είναι μόνιμο γνώρισμα τής εργασίας τού Rivals.

Τέλος, ή μελέτη τών τεχνικών και πολιτιστικών σχέσεων άπαιτεί, στά πλαίσια συγκρότησης μιάς ευρωπαϊκής έθνολογίας, τή διεύρυνση τού έρευνητικού πεδίου, πέρα άπό τά σύνορα ενός κράτους. Βέβαια, σ' αυτήν άκόμα τή φάση, ό ύποχρεωτικός περιορισμός σ' ένα κράτος δέν άφαιρεί τίποτα άπό τήν έγκυρότητα τής κοινωνιολογικής θεώρησης και τών γενικευμένων προτάσεων τής. Μέ τήν ευχή νά μίν όδηγηθεί ό έρευνητής νά μελετήσει πράγματα πού τά γνωρίζει όλος ό κόσμος, όπως συμβαίνει άσυνείδητα πολλές φορές, ό συγγραφέας καλεί όσους συναδέλφους ενδιαφέρονται νά δηλώσουν τήν έπιθυμία τους γιά συνεργασία. Όπως λέει όμως και ό R. Ledguit, ό συγγραφέας δέν καλεί τόσο πολύ συνεργάτες όσο συνοδοιπόρους!

ΒΑΣΙΛΗΣ Σ.Α. ΠΑΠΑΓΩΓΑΝΝΟΥ

προβλήματα μεθοδολογίας

Ή παραδοσιακή κοινωνία, οί άνεμόμυλοι, τά χωριάτικα σπίτια, ή λαϊκή αρχιτεκτονική, είναι πολύ τής μόδας. Ίσως αυτό είναι μιά άλλη όψη τής σημερινής κοινωνίας, πού δέν μπορεί νά βρει τήν ίσορροπία και τή γαλήνη τής. Μήπως όμως τό φαινόμενο αυτό άποτελεί τό αντίδοτό τής; Σήμερα, παρακολουθούμε τή διαδικασία εξαφάνισης τής άγροτικής τάξης, όπως επίσης συνειδητοποιούμε τήν εξαφάνιση τής φύσης—άφου προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε σέ πάρκα και όρυμνούς (τά λεγόμενα «έθνικά» πάρκα). Ταυτόχρονα, χάνεται ή λαϊκή παράδοση και κουλτούρα πού προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε μέσα στά διαμερισμένα τών πνευματικών κέντρων, ενώ τό λαϊκό πανηγύρι πέθανε πιά και τίποτε δέν πήρε τή θέση του.

Ή συνεχή προσπάθεια πού καταβάλλεται σήμερα γιά νά διαωνίσουμε αυτά τά φαινόμενα σημαίνει ότι άγωνιζόμαστε γιά τήν έπιβίωση τούς μέσα σέ θάλαμο «έντατικής παρακολούθησης». Έτσι, τό λαϊκό πανηγύρι μäs θυμίζει τή βαρεία άναπνοή τού άσθενούς πού βρίσκεται στό θεραπευτήριο κάτω άπό τήν προστασία τής σύγχρονης κοινωνίας. Τό ίδιο επίσης συμβαίνει και μέ τά παραμύθια, τούς θρύλους ή τά λαϊκά τραγούδια πού ξαναζωοταναύουν τεχνητά όσο διαρκεί ή ήχοληψία τους.

Όμως, είναι άπαραίτητο, μέ διάφορους τρόπους, νά πραγματοποιηθεί μιά βαθειά τομή, τόσο στό άμεσο όσο και στό μακρινό παρελθόν, γιά νά

μυπόρέσουμε νά γνωρίσουμε, όσο γίνεται πίο ολοκληρωμένα, τά συστατικά στοιχεία τής άποκαλούμενης παραδοσιακής κοινωνίας και τού παραδοσιακού πολιτισμού. Μ' άλλα λόγια, επιβάλλεται μιά προσπάθεια άνακατασκευής ή άναδημιουργίας. Μή ξεχνάμε ότι αυτό πού σήμερα θεωρείται «έξαιρετικό» μοναδικό, ήταν γιά ολόκληρους αιώνες καθημερινό, κοινό, έπομένως σημαντικό. Πρέπει λοιπόν νά γίνει μιά «είσβολή» στήν καθημερινή ζωή και στούς τρόπους σκέψης τών περασμένων αιώνων.

Ξεκινώντας τήν έρευνα μέ αντίκειμενο τούς άνεμόμυλους και έχοντας άποφασίσει τήν πραγματοποίηση μιάς έθνολογικής άνάλυσης, είναι άπαραίτητο νά ύποκύψουμε και σέ μιά δευτέρα έπιστημονική άπείτηση πού μäs ύποχρεώνει νά διακόψουμε τίς σχέσεις μäs μέ τό χρόνο μέσα στόν όποιο άνήκουμε, όπως επίσης και μέ τό χρόνο. Ό έθνολόγος θά πρέπει νά μεταναστεύσει σ' έναν καινούργιο χώρο, πολλές φορές χωρίς ιστορία. Σ' αυτό τό στάδιο τής έθνογραφίας, πού είναι ή προπαρασκευαστική εργασία τής έθνο-κοινωνιολογίας, τά προβλήματα είναι πολλά και δύσκολα. Ή προσπάθεια αυτή τής επέκτασης στό χώρο και στό χρόνο όδηγεί στήν εξέταση τής καθημερινότητας πού μέ τή εξέλιξη πρόσ τούς σύγχρονους καιρούς φθάνει σέ μέες αλλοιωμένη και παραλλαγμένη. Σήμερα, τό περιβάλλον άποτελείται άπό άστικές και βιομηχανικές μορφές πού τείνουν όλο και περισσότερο νά μετατρέψουν τό μύλο σ' ένα παράξενο αντίκειμενο. Ή προσέγγιση του δέν άπαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις φυσικής ή μηχανικής, αλλά περισσότερο μερικούς κανόνες τής στοιχειώδους λειτουργίας του μαζί μέ μερικές συναισθηματικές μάλλον παρά γνωστικές ικανότητες.

Μ' αυτά τά μέσα στή διάθεσή μäs, θά έπιχειρήσουμε ν' ανακαλύψουμε τήν αρχιτεκτονική και τεχνική μορφή αυτών τών παραδοσιακών κατασκευών. Δέν θά πρέπει νά προκαλέσει έκπληξη ή έρώτηση «τί είναι μύλος». Κατ' άρχην, όνομάζουμε μύλο κάθε συνδυασμό (ζευγάρι) δύο μολόπτρων πού είναι σέ θέση νά άλέσουν όποιοδήποτε σπόρο. Στή γαλλική γλώσσα, ή λέξη «moulin» προέρχεται άπό τή λέξη «meule» (μολόπτρα) πού κινείται άπό τή μυϊκή δύναμη τού ανθρώπου (παραγωγική δύναμη) και ταυτίζεται έτσι μέ μιά συγκεκριμένη λειτουργία, τό άλεσμα τών σιτηρών. Άνεξάρτητα άπό τή χρονική εξέλιξη, ή παραπάνω λειτουργία παραμένει κεντρική. Ό μύλος προσαρμόζεται μέ τήν πάροδο του χρόνου στίς διάφορες πηγές ενέργειας. Ή άντικατάσταση τού ανθρώπου άπό τή δύναμη τού ζώου, ή χρησιμοποίηση τού νερού, άργότερα τών ρευμάτων, τού άνέμου... Άλλά μέ τή χρησιμοποίηση τού νερού, ό,τι «γυρίζει» όνομάζεται «μύλος»: έργοστάσια όπου λειτουργούν μεγάλα πιεστήρια, πρίονα κτλ., όνομάζονται μύλοι. Και ή ιστορική έ-

ξέλιξη τῆς ὀρολογίας τοῦ μύλου συνεχίζεται ἀκόμα καί στήν ἐποχή τῆς ἀτμομηχανῆς τῆ στιγμῆ πού παρουσιάζονται νέα μέσα παραγωγῆς, διαφορετικά ἀπό τὰ προηγουμένα. Ἔτσι, κατασκευάζονται οἱ διάφορες ἔννοιες τῆς λέξης «μύλος», πάντοτε ἀνάλογα μέ τίς ἐφευρέσεις τῆς τεχνικῆς. Χαρακτηριστικό στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι μία ἀποψη τοῦ Κάρλ Μάρξ: «Ἡ ἱστορία τῶν μύλων ἐπιτρέπει νά παρακολληθεῖ κανεῖς βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς, γενικῶν. Στὴν Ἀγγλία, τὸ ἐργαστάσιον ὀνομάζεται ἀκόμα «mill», στὴ Γερμανία «mühle»...

Ἡ ἀνασύσταση τῆς στοιχειώδους τεχνολογίας τοῦ μύλου παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ἀνάλογα μέ τὸ μέγεθος τῆς μηχανῆς καί τίς διαφορᾶς ἀντιλήψεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτές ἐντοπίζονται σέ πολλές γεωγραφικῆς περιοχῆς, ὅχι ὁμοῦ χωρὶς τάξη στό χώρο, πράγμα πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά ἐννοήσουμε ὅτι οἱ μορφῆς, ἐξαιριστικῶς σέ ἐποχῆς ἐπαρχιακῶν ἰδιομορφιῶν, ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορετικῶς πολιτισμούς.

Ἡ μελέτη μας περιορίστηκε ὑποχρεωτικά στό χώρο, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι τὰ καθιερωμένα σύνορα εἶναι ἀπόλυτα. Ἐπίσης, ὑποχρεωθῆκαμε νά περιοριστοῦμε καί στό χρόνο. Μία χιλιετία χωρίζει τὴ γέννηση τῶν μύλων ἀπὸ τὸ θάνατό τους, διάστημα ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νά δυσκολέψει τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ ἐθνολόγου. Παρ' ὅλους αὐτούς τούς περιορισμούς, δημιουργήσαμε ἓνα ὅσο γίνεται πῶς ὀλοκληρωμένο corpus πού ἀποτελεῖται ἀπ' ὅλες τίς μονάδες μύλων πού ὑπάρχουν ἀκόμα μέχρι σήμερα στό γαλλικὸν χωρὸν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐνέργειας πού χαρακτηρίζει τὸν καθένα (ἀνεμόμυλος, νερόμυλος...).

Λάβωμε μερικά διευκολυντικὰ μέτρα: Ἄν, προκειμένου νά μελετήσουμε τὴ μορφολογικὴ καί λειτουργικὴ τεχνολογία τῶν μύλων, περιοριστήκαμε μόνο στοὺς ἀνεμόμυλους, πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι μόλις ἀναφερόμαστε στό μυλωνὰ, δηλαδή, στίς πῶς ἀνθρώπινες μορφῆς πού ἀφοροῦν, ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, τὴν καθημερινὴ ζωὴ, ἐργασία, τίς θέσεις καί τούς ρόλους μέσα στίς ὀμάδες τοῦ χωριοῦ, ὁ ἀνεμόμυλος σπάνια μπορεῖ νά θεωρηθεῖ εἰδικὴ ἢ μεμονωμένη περίπτωση. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τὸ ἄτομο τοῦ μυλωνὰ, πού ἀντιπροσωπεύει τὸ μικρὸ ἐλεύθερο ἐπαγγελματία, τὸν βιοτέχνη.

Ἐνῶ ὁμοῦ ὁ «ἐθνολογισμός» ὅπως ἐπίσης καί ὁ «φορκλορισμός» μποροῦν πολὺ καλά νά ἐρωτοτηπίσουν μέ ἀντιδραστικῆς ἰδεολογίας, κυρίως κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα πολιτιστικῆς διάσωσης ἢ φιλελικὸν προοδευτισμοῦ, ὁ ἐρασιτέχνης ἢ ὁ ἐπιστήμονας μᾶς θμιίζουν ἐκείνους πού βρισκουν χαμένους θησαυροὺς, ἐκείνους πού ἢ καλὴ τους τύχη τοῦς δόχησε νά ἀνακαλύθουν π.χ. μιά φυλὴ ἄγριον καί πού σκοπεύουν, δημιουργώντας πολιτιστικῆς περιοχῆς, νά ἐννοήσουν τεχνητὰ τὴν ἐπιβίω-

ση καί τὴ διατήρηση τῶν δοξασιῶν τους μέ κατάλληλες «σχολές». Παρὰ τὴ σοβαρότητα τοῦ προβλήματος, δὲν ἀνῆλθουσε σ' αὐτοὺς πού θά καταδικάζουν τὴ διατήρηση τόσο γραφικῶν «λουλουδιῶν». Δὲν κινδυνεύουμε ὁμοῦ ἔτσι νά δημιουργήσουμε ψεύτικα, τεχνητὰ λουλουδιὰ; Γιὰ αἰῶνες, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τῆς παιδείας καί τῆ διεύρυνση τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν πού ἀναπτύχθηκαν χάρη στίς μεταφορές, τοὺς πολέμους καί τὴν πληροφόρηση, ὁ λαὸς δὲν μποροῦσε νά σκεφθεῖ παρά μόνο μέ ἀρχέτυπα σχήματα πού γιὰ πολὺ καιρὸ θεωρήθηκαν φυσικά, ἀλλὰ πού στήν πραγματικότητα ἦταν χυμένα στό οἰκονομικο-κοινωνικὸ καλοῦπι πού ἐπιστέγγαζαν ἢ φεουδοβασιλικὴ ἐξουσία καί ἢ θεϊκὴ τάξη. Ἦταν ἓνα τέλειον ἀρχιτεκτόνημα πού τὰ θεμέλια του βυθίζονταν βαθιὰ στήν ἀγροτικὴ οἰκονομία καί πού εἶχε ζωγραφισμένο τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ στό θόλο τοῦ κοινωνικοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ. Σήμερα ὁμοῦ, πού τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἐτοιμόρροπο, ἂν δὲν ἔχει τελειῶς καταρρευσεῖ, ὑπάρχει δυνατότητα νά διατηρήσουμε αὐτὰ τὰ μαργαριτάρια τῆς λαϊκῆς κουλτοῦρας, τῆς τέχνης καί τῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκείνη τῆς μουσειακῆς ἐκθεσης καί τῆς τήρησης ἀρχαίων; Ἀλλὰ, ἀφοῦ τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀρρηκτὰ συνδεδεμένα μέ οἰκονομικοὺς τύπους καί εἰδικότερα μέ μιά ὀρισμένη τεχνολογικὴ ἐποχῆ, πὼς θά ἦταν δυνατό νά ἐξασφαλίσουμε τὴν ἐπιβίωσή τους, ὅταν ἢ τεχνικὴ, ἢ οἰκονομικὴ, ἢ κουλτοῦρα, ἢ κοινωνία, ἀλλάξουν; Μήπως τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει ἀπάντηση; Εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητο νά προστατεύσουμε, νά διαφυλάξουμε τεχνητὰ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐνός «ἀρχαιοπολιτισμοῦ» (τὸ μύλο, τὸ χωριάτικο σπίτι, τὸ λαϊκὸ τραγούδι, τὸ παραμῦθι); Κι ὁμοῦ, ἀφοῦ ἢ σύγχρονη κοινωνία θέλει νά ξεδιψάσει στίς πηγῆς τῆς παράδοσης, μήπως αὐτὸ πού ἀναζητεῖ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας πού εἶναι σήμερα περιθωριακὴ, ὑπολειμματικὴ, ὀλιγοθωμένη, μιά ἐξιδανικευμένη εἰκόνα μιᾶς προηγουμένης κοινωνίας πού ἔχει τὴ φήμη τῆς πιὸ ἰσορροπημένης, πιὸ ἀνθρώπινης, πιὸ φυσικῆς κοινωνίας;

Οἱ πραγματικότητες πού εἶχαν ὑποτιμητικὰ ταυτιστεῖ, τὸς μεταβατικὸν αἰῶνα 1850-1950, μέ τὴ ρουτίνα, τὸν ἀρχαϊσμό, τὸν ἀναλφαβητισμό, τὴ φτώχεια, τότε πού ἔπρεπε νά προωθηθοῦν ἢ πρόδοδος, ὁ μοντερνισμός, ἢ ἀφθονία, ἔχουν πιά ἀποκατασταθεῖ σήμερα σάν εἰκόνες μόνο. Ἔτσι, τὰ χθεσινὰ ἀντιπρότυπα ἔγιναν πρότυπα. Ὅσο ἔλκυστικὴ κι ἂν εἶναι γιὰ μᾶς, μιά διαφήμιση πού χρησιμοποιεῖ τὴν ξύλινη ρόδα τοῦ νερόμυλου στήν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ ἢ τὴν ποίηση ἐνός ἄλλου ἀνεμόμυλου, γιὰ νά μᾶς παρουσιάσει καί νά μᾶς πλάσσει κάποιο βιομηχανικὸν προϊόν, δὲν εἶναι ἢ αἴσθησις τοῦ «φυσικοῦ» πού μᾶς ἐρχεται καλπάζοντας (τὸ φυσικὸν δὲν ἔχει πιά καμιά ἔννοια) ἀλλὰ μᾶς ἄλλῃ μορφῇ τοῦ πολιτιστικοῦ: «τὸ παραδοσιακόν», ὅπως τὸ ξανα-

βλέπει ο σημερινός άνθρωπος. Ή επιστροφή στη φύση είναι απάτη. Πρόκειται για κάτι τό φυσικό που ξαναφτιάχτηκε, που ξανακατασκευάστηκε, κάτι τό ψευτοφυσικό... Έτσι, τό «σύγχρονο χωριάτικο» (τό λεγόμενο «rustique») μέ όλες τίς παράδοξες μορφές του και τίς λειτουργικές αλλαγές τών αντικειμένων πού συνεπάγεται, δέν είναι παρά ένα φτιαχτό φυσικό, τό «φυσικό τής κουλτούρας τών πόλεων», ή άλλοιωμένη από τόν έκσυγχρονισμό παράδοση, τής όποιας σκοπεύουμε νά κρατήσουμε μόνο τό άδαιο κέλφος για τίς διαφορούμενες ιδιότητές του. Γι' αυτό, δέν είναι ίσως τυχαίο τό γεγονός ότι προσέξαμε τόσο άργά τό μύλο, τό χωριάτικο σπίτι κτλ. Έτσι, φθάσαμε στην προσδοκία τής φύσης και τών τοπιών μέ κάποιες τύψεις συνειδήσεων τών έθνολόγων πού διαπίστωσαν τίς ζημιές τού προκάλεσε στις χώρες τούς ή άνεξέλεγκτη έκβιομηχάνιση, ή άγρια καταστροφή τής κουλτούρας τών παραδοσιακών κοινωνιών. Δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία ότι πρόκειται για μία πολιτιστική καταστροφή πού είναι πολύ δύσκολο νά άποτρέψουμε τώρα πιά.

Άλλά, ποιός έκτός από τούς έθνολόγους και τούς κοινωνιολόγους έχει μιλήσει μέχρι σήμερα για τήν παραδοσιακή κοινωνία; Πρώτο, οι πολιτικοί, οι τεχνοκράτες, οι άπόστολοι τής νέας προόδου καταδίκασαν τήν παραδοσιακή κοινωνία και τήν άπρηχαιωμένη δομή τής. Δεύτερο, οι φολκλοριστές πού διαισθάνθηκαν, μέ τρόπο, τήν άγρία τής παραδοσιακής κουλτούρας και μάζεψαν τά άπομεινάρια τής. Ένα τεράστιο έργο συλλογής πραγματοποιήθηκε σέ πολλά μέρη τό κόσμου από διάφορες έπιστημονικές έταιρίες και συντέλεσε στό νά διασωθεί πολυάριθμο υλικό πού θά είχε σίγουρα χαθεί για πάντα. Δέν θά πρέπει όμως νά ξεχάσουμε και τήν καταπληκτική και πολύ μεθοδική εργασία πού έκαναν, στόν τομέα αυτόν, ένας Sebillot ή ένας Van Gennep, για νά αναφέρουμε μόνο τούς σπουδαιότερους. Τόσο όμως οι αισθηματικές συλλογές τών μέν, όσο και ή έπιστημονική εργασία τών δέ, πρέπει σήμερα νά μελετηθούν πάλι και νά περάσουν από τό κόσκινο τής κριτικής. Τρίτο, στό περιθώριο τής έπιστήμης, τά άπομνημονεύματα, μυθιστορήματα και άρθρα πολιτικής δράσης μιάς άλλης κατηγορίας στοχαστών συντέλεσαν στό νά διαμορφωθεί μιά εικόνα τής παραδοσιακής κοινωνίας, τής μόνης κοινωνίας πού, κατά τή γνώμη τους, μπορούσε νά έγγυηθεί τή συνοχή τής οικογένειας και τού έθνους.

Όταν ή παράδοση άρχίζει νά εξαφανίζεται, τότε άρχίζει νά προοδεύει ό παραδοσιακισμός. Ήδη, από τό 19ον αιώνα, οι Honoré de Balzac, Frederic le Play, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Fustel de Coulanges, κι άκόμα, οι Maurice Barrés, Charles Maurras, δραματίστηκαν τήν ιδανική πολιτεία και τίς υψηλότερες κοινωνικές και πολιτικές άξίες μέσα στό

πλαίσια τής παραδοσιακής κοινωνίας. Τί δραματίστηκαν και τί πρότειναν; Έλαβαν, πρώτα, ύπόψη τους, τά πρόνομα τής οικογένειας και τής κοινωνίας, κάτω από τό σύμβολο τής έξουσίας, θεωρημένης σάν μιάς φυσικής άρχής κάθε όργάνωσης (φεουδαρχικής, πατριαρχικής, χαρισματικού ήγέτη...). Στη συνέχεια, μετέδωσαν τίς άξίες-κλειδιά τής φεουδαρχικής και θρησκευτικής τάξης στό λαϊκά στρώματα και τίς συνέδεσαν μέ τήν άξία τής γής, τής μητέρας, τής πατρίδας. Χρησιμοποιήσαν όλες αυτές τίς άξίες για νά δικαιολογήσουν και νά διαφυλάξουν τήν παράδοση. Στο όνομα τού σεβασμού τής παράδοσης και τών προγόνων (άλλά πωτών προγόνων; Έχει ό λαός προγόνους ή τού δάναεισαν προγόνους;), ζήτησαν από τό λαό νά άρνηθεί κάθε μη παραδοσιακή πρόταση. Έτσι, πέτυχαν νά διαιωνίσουν τήν άναπαραγωγή τών προνομίων και τών άνισοτήτων, άναπτύσσοντας και προβάλλοντας τά προσόντα τής άγροτιάς. Ήταν ένας άποτελεσματικός τρόπος νά διατηρηθεί ή άγροτική κοινωνία. Ή επίδραση αυτής τής ιδεολογίας ήταν μεγάλη και πέτυχε νά άνακατασκευάσει τήν «καινούργια παραδοσιακή κοινωνία» τού 19ου και τού 20ού αιώνα.

ό τρόπος παραγωγής

Στήν πραγματικότητα, οι όπαδοί τής παραδοσιακής κοινωνίας είναι οι νοσταλγοί μιάς καλά ρυθμισμένης κοινωνίας, στην όποία ό καθένας είναι τοποθετημένος ανάλογα μέ τό άξίωμα του και τή θέση πού κατέχει στό κοινωνικό οικοδόμημα. Περιτό νά προσθέσουμε όμως ότι κανένας δέν ταυτίστηκε μέ τό λαό πού άριθμητικά τουλάχιστον άποτελεί σχεδόν τό σύνολο τής κοινωνίας. Πώς όμως είναι δυνατό νά φαντάζεται κανείς τόν έαυτό του σέ παλάτι αντί μέσα σέ άγρόκτημα, ή νά φαντάζεται ότι είναι άφεντικό αντί εργάτης, όταν, στατιστικά, υπάρχουν πολύ λίγες πιθανότητες οι πρόγονοί του νά κατάγονται από τό γενεαλογικό δέντρο ενός εύγενοϋ ή ενός μεγαλοαστού; Γι αυτό λοιπόν εκείνου πού μαγνητίζει τό σύγχρονο άνθρωπο, όταν αντίκρύζει τή σιλουέττα ενός ανεμόμυλου; Θά ήταν ενδιαφέρον νά εξετασούμε σέ βάθος τό θέμα.

Έχουμε υποστηρίξει, και θά τό άποδείξουμε σέ μιά άλλη εργασία μας πού νά αναλύει τήν κοινωνική συμβολικότητα, ότι ό ανεμόμυλος και ό μωλωνός αντιπροσώπευαν για πολλούς αιώνες, στις δυτικές μας κοινωνίες, ένα τύπο κοινωνίας τής όποιίας τό πρότυπο ήταν φεουδαρχικό. Ή διαπίστωση αυτή ίσως μās δίνει ένα από τά πιθανά κλειδιά τού προβλήματος: τό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.

Στά τελευταία χρόνια, συζητήθηκαν εύρυστα οι έννοιες τής φεουδαρχίας και τής φεουδαρχικής κοινωνίας. Διαπιστώθηκε ότι ό όρος «φεουδαρχικός» άναφερόταν πότε σέ σαφή και περιορισμένη έννοια

στὶς χαρακτηριστικὰ μεσαιωνικὲς κοινωνίες καὶ πότε σὲ πολὺ διαφορετικὲς περιπτώσεις, πού εἶχαν μόνον ἓνα ἢ δύο χαρακτηριστικὰ τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας... Δὲν νομίζουμε ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐπεκτείνεται ἀπεριόριστα, κί αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ χάσει τὸ ἔνδιαφέρον καὶ τὴ χρησιμότητά του παραουσιάζει. Ἐπομένως, ἡ ἐρώτηση γιὰ μᾶς εἶναι: ὁ φεουδαρχικὸς τρόπος παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύει τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία;

Ἡ προσέγγιση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐπιβάλλει μεγάλη ποιομένη γιὰ τὴ συγκέντρωση νομικῶν κειμένων, χαρακτηριστικῶν τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν περιόδων καὶ τῶν περιφερειακῶν διαφορῶν γιὰ νὰ κατασταθῆ δυνατό νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ ταύτιση ἢ ὄχι τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς μὲ τὴν πολὺπλοκη παραδοσιακὴ κοινωνία.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς εἶναι ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι στενὰ δεμένες μὲ τὴ γῆ. Αὐτὴ ἡ σχέση μὲ τὴ γῆ ἀντιπροσωπεύει τὴν τριβὴ τῶν ἀθροπίνων σχέσεων ἀνάμεσα στὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν ὑπῆκοο, ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο καὶ τὸν κυριαρχημένο. Βέβαια, δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχουν μισθωτῆρια συμβόλαια πού νὰ ἀφοροῦν εἰδικότερα τὴν ἐκμίσθωση τῶν μηχανημάτων. Οἱ σχέσεις ὁμως αὐτές, γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν φεουδαρχικὲς, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μέσα στὰ αὐστηρά πλαίσια τῆς κοινῆς χρήσης. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ κατάσταση δὲν εἶναι τόσο ξεκάθαρη. Τὰ ἔσοδα δὲν ἔχουν πιά τὴ σπουδαιότητα τῶν καρπῶν τῆς κοινῆς χρήσης, ἀλλὰ παίρουν τὴ σημασία τῆς φοροδοτικότητας τοῦ κεφαλαίου. Παράλληλα, ἂν οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν δικαίωμα κτήσης καὶ χρήσης τῆς γῆς, ἡ ἰδιοκτησία ἀνήκει οὐσιαστικὰ σὲ μιὰ ἱεραρχία φεουδαρχῶν πού ἔχουν δικαίωμα φόρου πάνω στὰ προϊόντα, ὅπως καὶ πάνω στὶς κληρονομίες. Ὁ φόρος ὁμως αὐτὸς δὲν ἴσχυε στὴν περίπτωση τῶν μηχανημάτων. Ἀντίθετα, αὐτὸ πού ἴσχυσε ἦταν ἡ διαίρεση τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου σὲ διάφορες κατηγορίες (μηχανήματα, διάφορα μερίδια) σύμφωνα μὲ ἓνα κλασματικὸ σύστημα πού ξαναβρίσκεται στὴ διανομή τῶν ἐσόδων. Τὸ 18ο αἰώνα, ἂν καὶ ἡ δημόσια ἰδιοκτησία εἶναι ἀκόμα μεγάλη, τὸ φέουδο χάνει οὐσιαστικὰ κάθε πραγματικὴ ἔννοια. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποδουλώνεται στὴν ἑλκυστικὴ ἔννοια τοῦ κέρδους.

Ἡ ἐξέταση τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν οἰκονομικο-τεχνικῶν σχέσεων, ἐπιβάλλει τὴν ταυτόχρονη ἐξέταση τῶν πολιτικο-οικονομικῶν σχέσεων. Μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς κοινῆς χρήσης, ἡ ἀνακοπή κάθε δραστηριότητας συνεταιριστικῆς μορφῆς σημαίνει καὶ τὸ τέλος τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ οἰκονομικὸς χαρακτήρας τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ εὐκόλα. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτικὴ οἰ-

κονομία εἶναι σφικτὰ δεμένη μὲ τὴ φεουδαρχία. Ὑπάρχουν ὁμως διαφοροποιήσεις. Ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ μυλωνᾶ, π.χ., ὡς ἀτόμου, εἶναι ξεχωριστὸς τρόπος ζωῆς μέσα στὸ σύνολο. Διαφέρει ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ, χωρὶς ὁμως ὁ μυλωνᾶς νὰ εἶναι φεουδάρχης, οὔτε δουλοπάροικος. Ἀνήκει, ὁμως, στὸ λαό. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴν κοινότητα ἀνήκει στὸ βιοτέχνη καὶ δημιουργεῖ μιὰ ἰδιαίτερη κατάσταση πού πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τῆ διάκριση ἀνάμεσα στὸ μυλωνᾶ-ἐλεύθερο ἐπαγγελματία μέσα στὸ χωριό καὶ στὸ μυλωνᾶ-ἐργάτη στὴν πόλη. Δηλαδή, πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς μιὰ ταξικὴ διάκριση, ἐδῶ, στὸ πρόσωπο τοῦ μυλωνᾶ-μικροαστοῦ καὶ τοῦ μυλωνᾶ-προδολέταριου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ἓνα τρόπο παραγωγῆς μὴ φεουδαρχικὸ, ἀλλὰ ἀστικό, σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τῶν «προβιομηχανικῶν» ἢ «προκαπιταλιστικῶν» κοινωνιῶν.

Ἡ ἐξέταση τῆς μεγάλης μεσαιωνικῆς περιόδου ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα τοῦ ἐντοπισμοῦ μερικῶν μόνον χρονικῶν διαστημάτων, τυπικῶν τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ συνεπῶς στὴν ἀπόρριψη τῆς ἀποκλειστικότητας ὑπαρξης τοῦ φεουδαρχικοῦ. Πρέπει δηλαδή νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι στὴ διάρκεια τῆς ἐπικυριαρχίας του, ὁ φεουδαλισμὸς δὲν εἶναι ὁμοιογενής. Ἀδυνατὸ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνεμόμυλων εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν πρώτων ἀστικῶν μορφῶν. Ἐπίσης, ἀδυνατὸ νὰ ἀποτρέψει τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν μικρῶν ἰδιοκτησιῶν πού σιγά-σιγά θὰ κυριαρχήσουν στὴν ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία.

Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη τῶν διαφορῶν παραγωγικῶν διαδικασιῶν ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἀντίφαση τῆς συνολικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ παραδοσιακὴ κοινωνία παραμένει πάντοτε ἓνας κυριαρχημένος κόσμος, δίνοντας τὴν ἐντύπωση ἐνὸς ὁμοιογενοῦς κοινωνικοῦ μορφώματος, τὴν ἐνότητα τοῦ ὁποῖο ὑπογράμμισαν ὑπερβολικὰ πολλοὶ μελετητές. Παρὰ τὴ συγγραφὴ πολλῶν μελετῶν, δὲν κατορθώθηκε νὰ ὀριστοῦν μερικὰ συγκεκριμένα κριτήρια εἰδικὰ γιὰ τὸ φεουδαρχικὸ καὶ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Μπροστὰ στὴν ἔλλειψη τέτοιων σχημάτων, παρατηροῦμε, μέσα στὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία, αὐτὴ τὴν ἄνιση καὶ μεταβαλλόμενη συνύπαρξη δύο τύπων δομῶν πού μὲ δυσκολία μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τους: 1) Πρόκειται πρῶτα γιὰ τὴ φεουδαρχικὴ δομὴ πού ἀφορᾶ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ φέουδου, ὅπου κατοικοῦν ἀγρότες ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὴν ἐργασία τῆς γῆς. Κοντὰ σ' αὐτὴν ἀναπτύσσεται μιὰ μικρὴ ἰδιοκτησία. Παράλληλα, ὁμως, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἀστοὶ πού κατέχουν πολλές ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες στὴν ἐπαρχία. Σὲ τί διαφέρουν ἀπὸ τὸ φεουδάρχη; Μὲ ἄλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ διαχωρισμὸ τῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση. 2) Ἡ

δεύτερη δομή αφορά την άστική καπιταλιστική δομή, που εμφανίζεται γύρω από την αξιοποίηση και εκμετάλλευση των μηχανημάτων.

Στό σημείο αυτό μάς δόθηκε η δυνατότητα να διαπιστώσουμε μία κινητικότητα μεταξύ άστών-ευγενών που έντοπισαμε ειδικότερα στην περιοχή της Νοτίου Γαλλίας, στο επίπεδο της συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης (Capitoulat) και που προέρχεται από τη διαδικασία απόκτησης αγρών και περιουσιών. Από την άλλη μεριά οι συνθήκες ζωής των δύο αυτών κοινωνικών στρωμάτων όχι μόνο διαφέρουν ελάχιστα, αλλά, τις περισσότερες φορές, ταυτίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης της γης.

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα συμβόλαια εκμίσθωσης της γης και των μηχανημάτων άποτελούν καθαρά άστικές σχέσεις. Υπάρχουν πολλά συγκεκριμένα γεγονότα, στην ύπερδομή και στην ύποδομή, που επιτρέπουν την ύπαρξη—εκτός από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής—ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Αν η πώληση της ιδιοκτησίας των ευγενών και του κλήρου, ή η ελεύθερη απόκτηση, κατασκευή και διαχείριση των μύλων, δεν είναι στοιχεία άρκετά για να μάς επιτρέψουν να θεωρήσουμε το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής σαν τό καλύτερο κριτήριο των σχέσεων ιδιοκτησίας-εκμετάλλευσης, τότε αυτό σημαίνει ότι, ανάλογα με τον τόπο και τό χρόνο, επιβάλλεται να προσδιοριστούν διάφοροι συνδυασμοί διαφορετικών τρόπων παραγωγής.

Τό γεγονός ότι η παραδοσιακή κοινωνία δεν περιορίζεται μόνο στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, δεν σημαίνει ότι ή έρμηνεία της είναι άδύνατο να θεμελιωθεί πάνω στον τρόπο παραγωγής, στά πλαίσια της οποίας ή σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου γνωρίζε μεταβολές. Κατά τή μεγάλη χρονική διάρκεια των παραδοσιακών κοινωνιών (προβιομηχανικών), που μένουν στο περιθώριο των ιστορικών και πολιτικών ρευμάτων και τεχνοοικονομικών επαναστάσεων, είναι προτιμότερο να μιλάμε για μία άστική ή προκαπιταλιστική σχέση.

Τήν άποψη αυτή υποστηρίζουμε για δύο βασικούς λόγους: 'Ο πρώτος αφορά τόν κατακερματισμένο χαρακτήρα της παραδοσιακής κοινωνίας. Αντίθετα με τόν καπιταλισμό που συγκεντρώνει κεφάλαια, μηχανήματα και πληθυσμό, ό στοιχειώδης έξοπισμός της παραδοσιακής κοινωνίας παραμένει διαμελισμένος. 'Ο μύλος, π.χ., βρίσκεται παντού, στό βουνό, στην παραλία, στό ποτάμι, στην κοιλάδα, με ποικίλες μορφές και λειτουργίες, άνάλογα με τίς περιφερειακές τυπολογικές διαφορές. 'Ο δεύτερος λόγος αφορά τό χωριάτικο χαρακτήρα της. 'Ενώ ή μεγάλη βιομηχανία δημιουργεί στερεότυπα και μία όμοιομορφία της οικονομικής δραστηριότητας (μηχανήματα, παραγωγή), σέ περιφερειακό και έθνικό επίπεδο, συγκεντρώνοντας

ταυτόχρονα, στά πλαίσια των άνωώνων έταιριών, ιδιοκτήτες κεφαλαίων και έργατες, στην παραδοσιακή μικρο-οικονομία όλες οι διαστάσεις παραμένουν τοπικές, στό επίπεδο του χωριού και της κοινότητας. Τίποτα δεν είναι όμοιομορφο, τίποτα δεν είναι τό ίδιο, όλα έχουν δικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. 'Ακόμα και όταν ό χώρος είναι γεωγραφικά περιορισμένος, οι σχέσεις (έργασιακές, συγγενικές) δεν περιπλέκονται για να δημιουργήσουν δυσκολίες συμφερόντων.

άγροτικές κοινωνίες, παραδοσιακές κοινωνίες

Η σύγχυση που επικρατεί στους έπιστημονικούς κύκλους όσον αφορά τή χρησιμοποίηση διαφόρων όρισμών και έκφράσεων, όφείλεται, κατά κύριο λόγο, στό γεγονός ότι ή έθνολογική έρευνα της παραδοσιακής κοινωνίας ένδιαφέρθηκε, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, να μελετήσει τούς πύό άπομακρυσμένους πολιτισμούς πριν μελετήσει (όπως θά ήταν πύό λογικό) τούς πλησιέστερους.

Είναι άπαραίτητο, στην προσπάθειά μας να βελτιώσουμε τήν κατάσταση, να παραμερίσουμε μία άντίθεση χωρίς ούσιαστικό περιεχόμενο, που συμβάλλει στό διατήρηση των όρολογικών παρεξηγήσεων. Πρόκειται για τήν άντίθεση των χαρακτηρισμών: παραδοσιακός/τεχνολογικός.

Παραδοσιακή κοινωνία είναι ή κοινωνία που μεταδίδει, από γενιά σέ γενιά, τά πρότυπά της, τήν άντίληψη της για τόν άνθρωπο, με τή βοήθεια ενός ιδεολογικού, θεσμικού και πολιτιστικού συστήματος. 'Ο στόχος της κοινωνίας είναι γενικότερα ή διαιώνισή της, ή άναπαγωγή της. 'Ετσι, κάθε κοινωνία είναι συντηρητική, παραδοσιακή. Αντίθετα, ή τεχνολογική κοινωνία είναι ή δική μας, σύγχρονη, βιομηχανική, άστική κοινωνία. 'Ακολουθώντας δηλαδή τόν παραπάνω συλλογισμό, όδηγούμαστε στό συμπέρασμα ότι ή τεχνολογία άρχίζει ούσιαστικά με τήν έποχή της άτιμομηχανής. 'Αποψη άρκετά έξοργιστική. 'Αν ό όρος «τεχνολογία» δεν επιτρέπει καμιά άξία διάκρισης, κανένα διαχωρισμό, τό ίδιο θά έπρεπε να συμβαίνει και με τόν όρο παράδοση. Στό σημείο αυτό είναι προτιμότερο να συμβουλευτούμε τόν όρισμό τό οικονομολόγου W.W. Rostow: «'Από ίστορική άποψη, στόν όρο παραδοσιακή κοινωνία, άναφέρεται όλη ή περίοδος πριν τόν Νεύτωνα: οι κινεζικές δυναστείες, ό πολιτισμός της Μ. 'Ανατολής και της Μεσογείου, ό κόσμος της μεσαιωνικής Εύρώπης. Σ' αυτά, προσθέτουμε και τίς κοινωνίες μετά τόν Νεύτωνα, που, για άρκετό καιρό, παραμένουν ξένες ή άδιάφορες στην ικανότητα της χρησιμοποίησης από τόν άνθρωπο τό φυσικού περιβάλλοντος, μέ σκοπό τή βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης».¹

¹ W.W. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*. Le Seuil/Points, Paris 1963.

Ἡ ἄποψη τῆς ἀμερικανικῆς ἀνθρωπολογίας χρησιμοποιοῦν τὴν ἔννοια τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας ἢ «τῆς χωριάτικῆς κοινωνίας». Οἱ κλασικὲς ἀγροτικὲς κοινωνίες εἶναι ἡ ἀγροτικὴ ἔκφραση τῶν προβιομηχανικῶν πολιτισμῶν μὲ ἀνεπτυγμένη ἐμπορευματικὴ καὶ βιοτεχνικὴ οἰκονομία, εὐρεία χρῆση τοῦ νομίσματος, ταξικὴ δομὴ, καὶ μὲ βασικὸ σκοπὸ τῶν παραγωγῶν τὴν, μὲ κάθε δυνατό τρόπο, ἐπικράτηση μέσα στὸ στίβο τῆς ἀγορᾶς. Ὁ προαναφερόμενος ὀρισμὸς τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τοῦ G. Foster² εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ πιὸ κατάλληλος, ἀφοῦ προσπαθεῖ νὰ κατασκευάσει ἕνα πρότυπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἀγρότη, τοῦ χωριάτη, καὶ νὰ μελετήσει τοὺς ρυθμιστικοὺς μηχανισμοὺς αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ συμφωνία μας κατ' ἀρχὴν μὲ τὸν ὀρισμὸ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἀκολουθοῦμε τὴ σκέψη τοῦ Foster σὲ ὅλα τῆς τὰ σημεῖα. Κατὰ τὴ γνῶμη μας, τὸ πρωταρχικὸ πρόβλημα ποῦ ζητᾶται τὴ λύση του εἶναι ἂν ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία εἶναι ἐπαρκὴς γιὰ νὰ ἀντιπροσωπεύσει τὸ περιεχόμενο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Ἐχομε λόγους νὰ πιστεύουμε ὅτι τείνει νὰ περιορίσει τὸ νόημα τοῦ παραδοσιακοῦ στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Σὲ μιὰ παρόμοια περίπτωση, πῶς εἶναι δυνατό νὰ ἐκτιμηθεῖ τὸ θέμα τῆς βιοτεχνίας;

Οἱ ἀγροτικὲς κοινωνίες ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν παρουσιάζουν δείγματα βιομηχανίας, κι ἂν περιορισθῆκε μόνον στὸ μῦλο ποῦ ἔχει ταυτόχρονα μιὰ θεματικὴ ὀσο καὶ οὐσιαστικὴ ἀξία, δὲν ἀγνοοῦμε τὴ σημασία τῶν ὑπολοίπων ἐπαγγελματίων καὶ βιοτεχνιῶν. Τέτοιες παρατηρήσεις δημιουργοῦν προβλήματα ποῦ, χωρὶς νὰ καταδικάζουν τὴς ἀγροτικὲς κοινωνίες, πρέπει ἀπαραίτητα νὰ μελετηθοῦν. Ἄπο τὴ δικὴ μας σκοπιὰ θά εἴχαμε νὰ προτείνουμε ἕναν ὀρισμὸ τῆς ἀγροτικῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, ποῦ συγκεντρώνει τὰ σημαντικότερα στοιχεῖα τῶν ἐρευνητικῶν συμπερασμάτων μας καὶ περιλαμβάνει ὑποθέσεις ποῦ, ἂν ἀποδεχθοῦν σωστὲς καὶ γόνιμες, θά ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἐγκυρότητα τῆς κοινωνιολογικῆς προσέγγισης ποῦ υἱοθετήσαμε.

Ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων ποῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴ γῆ, ἀπὸ τὴν ἐξαρτημένη οἰκονομικὴ τους θέση, ἀπὸ μιὰ τεχνολογία στοιχειώδη ἀλλὰ ἄρκετὰ πολὺπλοκη, καὶ ἀπὸ πολιτιστικὲς παραγωγὰς ἄμεσα δεμένες μὲ τὶς δραστηριότητες τῆς ἐργασίας. Ἄλλες οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ἀντιπροσωπεύουν τὴ συνολικὴ κοινωνία, μποροῦν καὶ συνυπάρχουν στὰ πλαίσια ἐνὸς ἄλλου τύπου κοινωνίας (βιομηχανικῆς, ἀστικῆς, καπιταλιστικῆς, σοσιαλιστικῆς). Ἡ σχέση μὲ τὴ γῆ εἶναι πρωταρχικὴ (γεωργία, κτηνοτροφία) καὶ συνεπάγε-

ται πάντοτε τὴν ὑπαρξὴ προσωπικῶν σχέσεων ἀνιστῆς ἐξάρτησης, γειτόνευσης καὶ ἀλληλοβοήθειας.

Ἰδεολογικά, οἰκονομικά, κοινωνικά, ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ κυριαρχημένη θέση στὰ πλαίσια τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἢ τοῦ ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ποῦ δὲν ἀποκλείει οὔτε τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία οὔτε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ καὶ γεωγραφικὴ κινητικότητα. Πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ μιὰ κοινωνία ποῦ παράγει περιορισμένη ποσότητα ἀγαθῶν, ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἱκανοποίηση τῶν κυρίαρχων τάξεων, ὑπομένοντας τοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους, καὶ τέλος διαθέτοντας ἕνα μέρος τῶν ἀγαθῶν στὶς λαϊκὲς ἀγορᾶς καὶ τὰ πανηγύρια.

Τεχνολογικά, ἡ στοιχειώδης μηχανοποίηση μπορεῖ νὰ φθάσει σὲ ἄρκετὰ προχωρημένο ἐπίπεδο, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ περιορίζεται στὴν πρωτογενῆ μετατροπὴ τῶν προϊόντων, χρησιμοποιώντας συστηματικὰ τὴ φυσικὴ ἐνέργεια (ἄερα, νερὸ) καὶ ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τῆς κοινωνικῆς καὶ φυσικῆς οἰκολογίας σὲ συνάρτηση μὲ τὶς μονάδες ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς παραγωγῆς. Πολιτιστικὰ, οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ ποικιλία ἐκδηλώσεων (ἀρχιτεκτονικὴ, ἐργαλεῖα, ἐπίπλωμα, διακοσμητικὰ ἀντικείμενα ἄφ' ἐνός καὶ λαϊκὴ παράδοση ἄφ' ἑτέρου). Ὅλα αὐτὰ τὰ πολιτιστικὰ φαινόμενα διατηροῦν ἄμεσες σχέσεις μὲ τὶς πρακτικὲς τῆς ἐργασίας, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, θρησκευτικὴ, πολιτικὴ διανοχή τῆς συνολικῆς κοινωνίας. Ἐπομένως, ὑπάρχει ἕνας ὁλόκληρος κόσμος τοῦ φανταστικοῦ, τοῦ λαϊκοῦ φανταστικοῦ, ποῦ πρέπει νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀξία του. Ἡ ιστοποίηση αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀποτελεσε ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα θεωρήματα τῆς ἔρευνας μας τῶν ἀνεμόμυλων καὶ τοῦ μυλωνᾶ, τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς κοινωνίας. Παράλληλα, ὁμως, θά πρέπει ν' ἀποτελέσει καὶ τὴν ἀρχὴ νέων ἀναλύσεων τῆς κοινωνικῆς συμβολικότητας τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν παρόμοιες μελέτες πραγματοποιηθοῦν, τότε μέσα ἀπὸ τὶς ποικίλες ἰδιαιτερότητες θά ἀναγνωριστεῖ ἡ δύναμη τῆς σταθερότητας, ἡ δύναμη τῆς παράδοσης.

Ἄν στὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἀνεμόμυλου ἀναγνωρίσαμε τὴ σπουδαιότητα ἐνὸς ὁλόκληρου παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔπαιξε πρωταρχικὸ ρόλο καὶ ὁ τρόπος παραγωγῆς. Ἀναγνωρίζοντας στὴ μορφὴ τοῦ μύλου τὸ σύμβολο μιᾶς τεχνολογίας ποῦ κυρίαρχος ἕνα πολὺ μεγάλου χρονικοῦ διάστημα, προσπαθήσαμε νὰ ἀποδείξουμε τὴ σημασία τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μιὰ ἀνάλογη ἀνάλυση θά μπορούσε νὰ φέρει σὲ φῶς τὴν ἀνάπτυξη τῶν δομῶν ποῦ ἐξασφάλισαν τὸ θρήσιμο τῆς ἀμοιχαρῆς. Ἡ προσπάθεια μας θέλησε νὰ ὑπογράμμισει ὅτι μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φε-

2. A. Eliard, «La société paysanne et le modèle de l'image du bien limité: étude critique», *Annales de l' Université de Toulouse Le Mirail*, Homo XII, 1973.

ουδαρχικοί τρόπον παραγωγής υπήρξαν διάφοροι συνδυασμοί σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Γι' αυτό, εξ' άλλου, δέν μάς εξέπληξε τό γεγονός ότι, μέσα στό 19ο αιώνα, και γιά ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα, ή τέχνη του μύλου γνωρίζει καινούργια άνθηση (σύντομη βέβαια) χωρίς τήν ύπαρξη φεουδαρχικών έπιταγών.

Ύπό τό 12ο μέχρι τό 19ο αιώνα, ό μύλος άποτελεί τό κλειδί τής οικονομίας, και ή διαιωνισή του μαρτυρεί τή δύναμη παραδόσεων ριζωμένων μέσα στις λαϊκές κοινωνίες. Ποιά είναι τά συστατικά στοιχεία τής παράδοσης; Πρώτο, ή τεχνική πού διαιωνίζεται μέ κάθε δυνατό τρόπο μέ τή βοήθεια των προφορικών και πρακτικών διδασκαλιών, πού άποσκοπούν στην επανάληψη, τήν άπομίμηση προτύπων, τήν κληρονομική μεταβίβαση του επαγγέλματος. Δεύτερο, ή κοულτούρα πού χαρακτηρίζεται άπό τή γενεσιουργό δύναμη των εικόνων και των άντικειμένων του πολιτισμού. Ό μύλος, οίκουμενική τεχνική, αλλά και πολιτιστική εικόνα, χαρακτηρίζει τήν κοινοτική, χωριάτικη οικονομία παραμένοντας πάντοτε στό έπίκεντρο τής λαϊκής δραστηριότητας, τής άγροτικής εργασίας, τής λαϊκής γιορτής. Έτσι, ή παράδοση ρυθμίζει τή διαδικασία εγκατάστασης και κατασκευής, όπως και τή διαδικασία τής πολιτιστικής αναπαράστασης. Ένώ τό συμβόλαιο εργασίας και εκμετάλλευσης αλλάζει μέ τόν καιρό, τά άτομα, οί οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες, τά σχήματα τής σκέψης και τής πράξης διαιωνίζονται άναλλοίωτα μέσα στην παραδοσιακή κοινωνία μέχρι τή στιγμή του άργου κατακερματισμού της σε χωριά.

Ή προσπάθειά μας θέλησε ν' άποδείξει τή σημαντική θέση τής βιοτεχνίας στην παραδοσιακή κοινωνία. Ειδικότερα, μία παρόμοια μελέτη δέν θά μπορούσε νά περιοριστεί στην τεχνολογική άποψη μόνο, αλλά, ύποχρεωτικά, έπρεπε νά έπεκταθεί και

στις πιο λεπτές μορφωτικές, οικονομικές, κοινωνικές έπιπτώσεις πού κρύβονται πίσω άπό κάθε τεχνικό κατασκευάσμα και, πριν άπ' όλα, στην κοινωνική στραμάτωση.

Ό άστός, ό έργατης, ό γαιοκτήμονας, δέν κατοικούν σε σπίτια τής ίδιας κατηγορίας. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι τά σπίτια αυτά κατασκευάστηκαν μέ βάση μόνο τό κριτήριο τής οικονομικής-εισοδηματικής κατάστασης. Ένα ολόκληρο πλέγμα τεχνικών συνταγών εκδηλώνεται και χαρακτηρίζει τό γνήσιο πολιτισμό τής περιοχής.

Τό άντικείμενο τής έρευνάς μας ήταν και έξακλουθεί νά είναι ή παραδοσιακή τεχνολογία πού τήν έντοπίζουμε στό μέσο παραγωγής του άνεμόμυλου μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Σάν ένα άπό τά βασικότερα μέσα παραγωγής μιάς ολόκληρης εποχής, ό ρόλος του άνεμόμυλου δέν ήταν μόνο τό άλεσμα, ήταν και κοινωνικός. Τό άτομο πού τόν χειρίστηκε, ή σχέση «άφεντικού-πελάτη», και οί κοινωνικές σχέσεις τής παραδοσιακής κοινωνίας μέσα άπό τό πρίσμα τής λειτουργίας του άνεμόμυλου, όλα αυτά άποτελούν σίγουρα ένα σημαντικό θέμα έθνολογικής ανάλυσης, πού θά μπορούσε νά δικαιολογήσει, όχι μία έρευνα γιά τήν άπαθανάτιση ενός έρειπίου και τήν ίκανοποίηση μιάς νοσταλγίας, αλλά μία πραγματική, τεκμηριωμένη, έπιστημονική έρευνα.

Ύν σήμερα, σε πολλές κοινωνίες, είναι δυνατό νά διαπιστωθεί ένα κράμα του σύγχρονου και του παραδοσιακού, δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται γιά τήν τελευταία θανάσιμη φάση τής μάχης ανάμεσα στη βιοτεχνία και τή βιομηχανία. Άπό τή μάχη αυτή, όλα δείχνουν ότι ή παραδοσιακή κοινωνία, σάν ένα οικονομικό, κοινωνικό, τεχνικό, πολιτιστικό σύστημα, πού άποτελείται άπό ένα μικρόκοσμο του χωριού, και του όποιου χαρακτηριστικό σύμβολο είναι ό κόσμος του μύλου, είναι ή μεγάλη νικημένη.